

پیشگفتار

توسعه روزافزون روابط میان دولتها و نیز اشخاص با یکدیگر، نیاز جامعه بین‌الملل را به وضع قواعد و مقرراتی برای تنظیم این روابط بیش از پیش آشکار می‌سازد. هرگاه اینگونه قواعد و مقررات برای تنظیم روابط میان دولتها و یا مؤسسات و نهادهای بین‌المللی باشد موضوع حقوق بین‌الملل عمومی، و هرگاه تنظیم روابط اشخاص حقیقی و حقوقی کشوری با اشخاصی از دیگر ملیتها مورد نظر باشد موضوع بحث حقوق بین‌الملل خصوصی خواهد بود. گسترش روابط بین‌المللی موجب شده است تا افراد در سرزمین خود محصور نبوده و به انگیزه‌های متفاوتی از قبیل تفریح، داد و ستد، جهانگردی، تحصیل علم، با ممالک دیگر ارتباط داشته باشند؛ در نتیجه مجموعه مقررات خاصی با عنوان حقوق بین‌الملل خصوصی در هر کشور برای تنظیم روابط بین‌المللی افراد وضع شده است.

در کشورهای مختلف نظامهای حقوقی مستقلی وجود دارد که از یکدیگر متفاوت هستند. اگرچه آنها روابط حقوقی خود را بر اساس اوضاع و احوال حاکم بر آن جامعه و نیازهای خاص آن تدوین و تنظیم می‌کنند، در عمل مواردی پیش می‌آید که محاکم داخلی می‌بایست حقوق و قوانین کشورهای دیگر را نیز در رسیدگیهای قضایی خود مدنظر قرار داده و اعمال نمایند.

حقوق بین‌الملل خصوصی که گاهی به آن حقوق تعارض قوانین نیز اطلاق می‌شود، مجموعه قواعد و مقرراتی است که روابط حقوقی بین‌المللی اشخاص حقیقی یا حقوقی را با یکدیگر تنظیم می‌کند. بنابراین، موضوعی مربوط به حقوق بین‌الملل خصوصی است که از مرز یک کشور گذشته و به کشور دیگر تسری یابد. امروزه اهتمام روزافزون به حقوق بین‌الملل خصوصی، متأثر از عوامل متعددی است که عبارتند از گسترش روابط و داد و ستدهای متعدد بخصوص در زمینه‌های تجاری و بازرگانی میان اتباع دولتها و افزایش ارتباط آنها؛ مطرح شدن موضوعات جدید در زمینه‌های خصوصی بین‌المللی؛ قانونگذاریهای مختلف در رابطه با تنظیم روابط حقوقی بین‌المللی افراد؛ اجبار بر شناسایی و اجرای حقوق بیگانه در کشورها با توجه به تحولات به وجود آمده در حقوق و فرهنگ جوامع گوناگون.

حقوق بین‌الملل خصوصی یکی از رشته‌های حقوق است که هنوز نسبت به اصول کلی و حقوقی این رشته، روشها و متدولوژیهای آن، و مقررات و قواعد حل تعارض آن برداشتهای واحدی در نظامهای حقوقی دنیا وجود ندارد؛ برای مثال، پیوسته در نظامهای حقوقی اختلاف است که آیا در حاکمیت قانون و محکمه صلاحیتدار، تابعیت بایستی یک عامل ارتباطی¹ محسوب شود و یا آنکه اقامتگاه² و یا سکونت عادی³ باید نقش تعیین‌کننده داشته باشد؟ با آنکه در سالهای اخیر کشورهای مختلف تلاشهای زیادی را برای وضع قوانین و مقررات حقوق بین‌الملل خصوصی انجام داده‌اند، تاکنون روشها و راه‌حلهای یکنواخت، جامع و فراگیری که روابط اشخاص را در زندگی بین‌المللی تنظیم نماید، در نظامهای حقوقی کشورها مشاهده نشده است.

1. connecting factor
2. domicile
3. habitual residence

اگرچه حقوق بین‌الملل خصوصی در نظام حقوقی ایران رشته جدیدی به شمار نمی‌آید، و عمر آن تقریباً به اندازه عمر حقوق مدنی و حقوق تجارت و دیگر رشته‌های حقوق داخلی است، متأسفانه در حد آن دو رشته توسعه نیافته است. بنابراین با آنکه برخی کشورها مجموعه مقررات و قوانین مدون و مستقلی را در موضوعات این رشته تدوین و وضع کرده‌اند، در نظام حقوقی ایران تاکنون مقررات و قوانین این رشته در یک مجموعه مستقلی تدوین و تنظیم نشده است. به علاوه گاهی موضوعات و مسائلی جدید در حقوق بین‌الملل خصوصی مطرح می‌شود که متأسفانه رویه‌های قضایی داخلی و آراء دادگاهها هم راهکار مناسب را ارائه نمی‌دهند. البته امروزه مطالعه و بررسی در رشته حقوق بین‌الملل خصوصی ایران گسترش یافته و حقوقدانان و نویسندگان رویکردهای جدید به این موضوع دارند که حاصل آن چاپ و نشر مقاله‌ها و کتابهای متعدد در این خصوص است. دلایل چنین رونقی را باید:

اولاً) در تلاش درخور تقدیر حقوقدانان، قضات، اساتید و نویسندگان در سالهای اخیر جستجو کرد که با نوشته‌ها، تفاسیر، و نتایج علمی- پژوهشی خود راه را برای وضع و تدوین قوانین مناسب تسهیل کرده‌اند. ثانیاً) بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، و پس از یک دوره رکود نسبی در ارتباطات بین‌المللی، ضرورت تعامل حقوقی با نظامهای متعدد حقوقی و کشورهای مختلف، به عنوان یک کشور مستقل و صاحب نظام حقوقی مدون بیشتر احساس شد، و حضور همه‌جانبه و مستمر ایران در رفع دعاوی و اختلافات متعدد در عرصه بین‌المللی بخصوص دعاوی ایران و امریکا در دیوان داوری لاهه شاهدهی بر این مدعاست. وجود موضوعات و مسائل پیچیده در حقوق بین‌الملل خصوصی از یک طرف و مطرح بودن دعاوی بسیاری در سطح بین‌المللی که هر یک به نحوی به کشور ایران و اشخاص حقیقی یا حقوقی ایرانی ارتباط پیدا می‌کند و بیشتر آنها در زمینه حقوق بین‌الملل خصوصی است، لزوم تحقیق و مطالعه‌ای فراگیر در این خصوص را می‌طلبد. البته بدیهی است آگاهی از موضوعات حقوق داخلی و تسلط بر آن پیش‌نیاز این رشته است. موضوعات حقوق بین‌الملل خصوصی متنوع و متعدد است. در برنامه تدریس دانشگاهی موضوعاتی از قبیل تابعیت، اقامتگاه، و وضعیت بیگانگان تحت عنوان حقوق بین‌الملل خصوصی 1، و موضوعات دیگری همانند قانون حاکم، صلاحیت محاکم، شناسایی و اجرای احکام محاکم خارجی و یا آراء داوریهای خارجی، قواعد حل تعارض، توصیف، احاله، و حقوق مکتسبه تحت عنوان حقوق بین‌الملل خصوصی 2 تدریس می‌شوند. نظر به اینکه حقوق بین‌الملل خصوصی و قواعد حقوقی این رشته به تنظیم روابط افراد در زندگی بین‌المللی می‌پردازد و پناهندگان (بیگانگانی که از خطر جنگ، شکنجه، تعقیب، آزار و ترس موجه، جلای وطن کرده و یا حتی ترک تابعیت اصلی خود می‌کنند تا در کشور میزبان در امنیت و آسایش زندگی کنند) و مجرمین (بیگانگانی که از کشورهای خود فرار کرده و در سرزمین میزبان اقامت می‌گزینند تا از تعقیب و گریز و مجازات در کشورهای متبوع خود مصون و امان باشند) و سرمایه‌گذاران خارجی (بیگانگانی که برای فعالیتهای تجاری خود به سرزمین دیگر رفته و در آنجا به سرمایه‌گذاری خارجی می‌پردازند تا به سودآوری و انتفاع برسند) گروهی از افراد هستند که از قوانین و مقررات نظامهای حقوقی داخلی کشور میزبان متأثر می‌گردند، و از طرفی قانونگذار مزبور در وضع قوانین و مقررات خود وضعیت خاص آنها را نیز مد نظر قرار می‌دهد، نویسنده در این کتاب علاوه بر پرداختن موضوعات فوق‌الذکر در حقوق بین‌الملل خصوصی، مباحث

ویژه‌ای را نیز برای گروه‌های مزبور تحت عناوین وضعیت پناهندگان، استرداد مجرمین و وضعیت سرمایه‌گذاری خارجی بیگانگان در ایران اختصاص داده تا قوانین و مقررات ایرانی حاکم بر آنها بررسی و تحلیل گردد. در این کتاب تلاش شده است که:

اولاً) به جای پرداختن به مباحث تاریخ حقوق و یا اطاله کلام در نقل قولها، نظریه‌های فلسفه حقوق، و یا درج تفصیلی قوانین و مقررات دیگر کشورها و در نتیجه خلط مبحث حقوق بین‌الملل خصوصی با حقوق تطبیقی، به طرح موضوعات و مسائل حقوق بین‌الملل خصوصی ایران بپردازد؛ البته در موارد ضروری موادی از قوانین و مقررات کشورهای خارجی نیز مورد بررسی و استناد قرار گرفته است، تا درک مطالب آسانتر شده و محاسن و معایب قوانین و مقررات موجود در این رشته نیز آشکار شود.

ثانیاً) قوانین، تصویب‌نامه‌ها، آیین‌نامه‌ها، دستورالعملها، آراء محاکم و رویه‌های قضایی که به صورت پراکنده در موضوعات این رشته به چشم می‌خورد، و تاکنون به صورت مجموعه قوانین مستقلاً در حقوق بین‌الملل خصوصی ایران در نیامده است، به صورت نقل قول مستقیم درج شود، تا دانشجو علاوه بر آشنایی با پردازش عبارات قانونگذاری، از اندیشه و دانش خود جهت درک صحیح و یا تفسیر متناسب بهره‌مند شود؛ مضافاً آنکه اساتید حقوق در دانشکده‌های حقوقی این فرصت را خواهند داشت تا تفاسیر و تحلیلها و تشقیق شقوق مباحث خود را در کلاسهای درس ارائه داده و اذهان دانشجویان را با تحلیل و تفسیر حقوقی آشنا سازند.

ثالثاً) با توجه به اینکه نویسنده سالهای زیادی از عمر خود را صرف تحقیق و تدریس در این رشته کرده، در این نوشتار سعی کرده است که در حد توان موضوعات و مسائل حقوق بین‌الملل خصوصی و تحولات معاصر آن را نیز به رشته تحریر درآورد.

در تهیه کتاب حاضر، نگارنده از همکاری و همراهی صمیمانه عزیزان بسیاری برخوردار بوده که لازم است از باب «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» از همه آنها کمال تشکر را بنماید. در ابتدا از دانشجویان عزیز خود در رشته کارشناسی ارشد حقوق خصوصی جناب آقایان منتظر و شبرخ که در فیش‌برداری اولیه و تهیه و جمع‌آوری بخشی از اطلاعات مربوط کمکهای فراوانی کرده‌اند، تشکر وافر می‌نمایم، و آنگاه مراتب سپاس و قدردانی خود را بویژه تقدیم همکاران محترم جناب آقایان دکتر شیروی و دکتر خمایی‌زاده، و همچنین سرکار خانم قدسی محمد می‌کنم که در طول مسیر نویسنده را تنها نگذاشته و با ملاحظه و مطالعه و اظهارنظرهای متقن خود مساعدتهای قابل توجهی در تألیف این کتاب نموده‌اند، که بدون آن نویسنده قادر به انجام این تکلیف شاق و دشوار نبود.

در خاتمه با اقرار به این اصل که آدمی از خطاها و لغزشها مصون نیست، و با اعتراف به نارسایی و ناتمامی بسیاری از مطالب مندرج در این تألیف، نویسنده خاضعانه از حقوقدانان ارجمند کشور اعم از پیش‌کسوتان این رشته، اصحاب قلم، اساتید محترم، و دانشجویان عزیز یاری می‌طلبید تا با انعکاس برداشتهای ناصواب، خطاها و لغزشهای احتمالی در این کتاب، نویسنده را برای تصحیح آنها مساعدت کرده، با اظهارنظرهای نقادانه و پیشنهادات ارزشمند خود بر غنای مطالب این کتاب در چاپهای بعدی بیفزایند.

دکتر سید نصرالله ابراهیمی

بهمن 1381